

'N KLEDDEKEN TOO

WOORDNBOOK MET WOORDE EN UUTDRUKKINGN
IN 'T DIALECT VAN LECHTNVOORDE

LECHTENVOORDS-NEDERLANDS
VAN A BIS Z
(van Aaltn bis Zwolle)

*Bi-j mekaar' ebrach deur de dialectgroep
van de Vereniging veur oldheidkunde
van Lechtnvoorde*

Vast-elegd van 2014 töt 2024

'N KLEDDEKEN TOO

2018

*ne lieste met dialectgegevens as aanvulling op
'N KLEDDEKEN ACHTERHOOKS
1992*

*zo'n vie: vntwintig jaor naotied vezameld deur
de dialectgroep van de oudheidkundige vereniging LICHTE VOORDE*

An 't bi-j mekare gadn van 't materiaal hebt met-edaone:

*Oet Hárvele: Frank Domhof; Henk Krabbenborg (), Herman Wieggers;
uut Lechtnvóórde: Frans Bonnes (), Clemens Gebbink-Pasman, Joop van de Mosselaar,
Marietje Vos-Keunn-Lueb;
oet Lével: Nic Adema, André Klein Avink-Blommers, Frans Arink-Stolteboer,
Harrie te Walvaart-Wittens;
oet 't Söwnt: Anton Hulshof-Woltas;
oet Vráógender: Frans Lageschaar (Bakkertjen), Bennie Schilderink-Haemink.*

Inhoud

	Inhoudsopgave	blz 3
	Voorwoord	blz 4
I	Opmerkingen over het gebruik	blz 8
II	Verklaring van gebruikte tekens	blz 9
III	Afkortingen	blz 10
IV	Uitspraaktekens	blz 10
V	Over de spelling in deze lijst	blz 10
VI	Lichtenvoordse woordenlijst (van Aalten tot Zwolle)	blz 14
VII	De tt en vt van de zwakke en sterke werkwoorden	blz 111
VIII	De gebiedende wijs	blz 125
IX	Het voltooid deelwoord	blz 125
X	Lijst van onregelmatige en sterke werkwoorden	blz 125
XI	De bijvoeglijke naamwoorden	blz 129
XII	Het dialect verandert	blz 129

VOORWOORD

De dialectgroep van de Oudheidkundige Vereniging de 'Lichte Voorde' was in de jaren '80 intensief betrokken bij opzet en de samenstelling van het woordenboek van het dialect in de voormalige gemeente Lichtenvoorde. Dat is in 1992 onder de titel '*n Kleddeken Achterhooks*'¹ uitgegeven door de Stichting Staring Instituut en de Mr H. J. Steenbergstichting (ISBN 90-73667-05-04). Nog altijd komt die dialectgroep maandelijks bijeen en bespreekt, in het kader van het onderzoek naar dialecten in De Graafschap en Liemers, de vragenlijsten daarover van het ECAL te Doetinchem. Ook hebben wij, de huidige groep, nu dus 35 jaar later, een aanvulling op '*t Kleddeken*' gemaakt. Deze lijst met woorden, spreekwoorden, uitdrukkingen, gezegden en andere bijzonderheden bieden wij u nu aan. Waarom een nieuwe lijst?

Spreuken

Veel uitdrukkingen en gezegden in ons dialect vielen ons op vanwege inhoud, beknoptheid, humor of taalgebruik. De oudste Griekse filosofen waren ook geïnteresseerd in gezegden, die zij om zich heen hoorden. Zij verzamelden die spreuken, omdat zij daarin de wijsheid van een volk meenden te horen. Ook de bijbel bevat spreuken. Er wordt zelfs een heel bijbelboek toegeschreven aan de wijze koning Salomon. Men zegt ook wel dat de filosofie de moeder van alle wetenschap is. Als dat klopt, dan zal ze door deze spreuken een speciale band hebben met taal- en dialectkunde, net als wij, leden van de dialectgroep. Die oudste, Griekse wijsgeren schreven nog geen ingewikkelde traktaten, maar communiceerden vooral mondeling met de mensen.

Ook de Griekse filosoof Socrates, schreef niet zelf over zijn denkwijze; hij lokte discussies uit, vertelde anekdotes en gaf zijn medeburgers raad op de markt. Kortom: hij sprak met de mensen en liet hen zo kennismaken met zijn opvattingen. Zijn leerlingen, o.a. Plato en ook latere bewonderaars, schreven, na zijn dood van alles over hem op en legden delen van zijn discussies vast in 'Dialogen' en herinneringen. Zij schreven - of bedachten waarschijnlijk - zelf ook 'anekdotes' over zijn denkwijze en noteerden zijn spreuken. Dankzij anderen weten we dus iets over Socrates en zo is er toch nog veel van zijn filosofie op schrift gesteld.

Maar nu die 'spreuken'. Wat zijn dat precies? De Dikke Van Dale omschrijft de spreuk als '... kernachtige uitspraak die een formulering van levenswijsheid of vermaning inhoudt' en dat vonden die oude wijsgeren dus ook; zij vermoedden, zoals gezegd, in die spreuken zelfs de wijsheid van een heel volk. In ons eigen dialect komen we ook allerlei diepzinnigheden in spreekwoorden, uitdrukkingen en gezegdes tegen en die zijn zeker vergelijkbaar met spreuken. Het bleek ons dat ze, ook in het dialect, vaak meer zijn dan een grappige woordgroep, geheugensteuntje, emotionele uiting of leuk rijmpje.

De weald is neet raoznd emaaft

Om te illustreren dat er meer achter een spreuk kan zitten, dan men op het eerste gezicht zou denken, geven we twee voorbeelden van 'spreuken' in ons dialect. De eerste is: *De weald is neet raoznd emaaft*. Men zegt dit om iemand die een taak iets te snel wil uitvoeren, tot kalmte te manen. In het ABN zegt men: 'haastige spoed is zelden goed!' Dat geldt ook voor degene die dit spreekwoord uit het dialect wil vertalen in het Nederlands. Ga ook daarbij dus niet overhaast te werk en neem geen genoegen met deze snelle, letterlijke vertaling: '*De wereld is niet gek gemaakt*.' Aangezien woorden meer betekenissen kunnen hebben, is het de vraag of dit wel de beste vertaling is.

Als we eerst enkele logische vervolgvragen beantwoorden, kan dit spreekwoord wellicht anders - beter? - vertaald worden. De eerste vraag is: Op welk woord ligt de nadruk, op de *weald*, op *neet*, op *raoznd* of op *emaaft*? Dan mag je vragen: Waardoor of door wie is die *weald* zo *raoznd* gemaakt? En dan: Wat betekent *weald* precies? Wereld, aardbol, de mensheid, de hele schepping? En hoe moet je hier *raoznd* vertalen? Met razend, of met woedend (*Hee is raoznd op zien breur*)? Verzot en verlekkerd zou ook nog kunnen (*Hee is raoznd op zeutegheid*). Verder kun je je afvragen: Wie of wat is hier zo *raoznd*? Is dat de *weald* of misschien het onderwerp van *emaaft*, de maker dus?

En dan de werkwoordsvorm *emaaft*? Als dat woord nadruk heeft, krijgt het extra betekenis. Het werkwoord 'maken' kan immers vele betekenissen hebben: ontwerpen van interieurs, huizen of kleding, bouwen, de bezigheden van een kunstenaar, maar het kan ook gewoon repareren betekenen.

¹ Het Staring Instituut heeft ook de woordenboeken van het Grols en het Eibergs uitgegeven: in 1994 verscheen '*n Spierken zuver Grols*' en in 1995 '*t Eibargs plat op de riege*'.

Men gebruikt i.p.v. ‘ontwerpen’, ‘bouwen’ en ‘kunst maken’ vaak liever een vorm van het werkwoord ‘creëren’: ‘We hebben er een badkamer gecreëerd’, zegt men gewichtig, zelfs het simpelste T-shirt of truitje is, vooral in de reclame, al snel een ‘creatie’. Ook het woord ‘creatief’ is van creëren afgeleid.

Waarom die fascinatie voor het woord creëren? Waarschijnlijk omdat het veel bijzonderder klinkt dan bouwen of maken; creëren is immers ‘scheppen’ en daarbij heeft men misschien nog vaag een goddelijke schepper in het achterhoofd. Door creëren te gebruiken lijken wij te suggereren dat onze eigen bouw- en ontwerpactiviteiten zich kunnen meten met de goddelijke scheppingskracht en dat is puur bedoeld als opschepperij. Het lijkt of de hele huidige reclamewereld zich niet meer laat hinderen door een beetje bescheidenheid en zich aan god gelijk waant. Maar, dat terzijde.

Terug naar de uitdrukking. Na het bepalen van de antwoorden op een aantal van die vragen kan men aan het spreekwoord *De weald is neet raoznd emaaft* ook de volgende betekenis toekennen: ‘*De wereld is niet in razernij geschapen.*’ In dat geval ligt de klemtoon op *emaaft*. Razernij en woede gaan vaak gepaard met redeloosheid. Men adviseert degene tegen wie men deze spreuk uitspreekt, zich niet te haasten met iets, omdat de aarde ook niet ondoordacht en niet redeloos geschapen is: Ga niet te snel, dus niet zonder nadenken, te werk!

Een scepticus zal waarschijnlijk vinden dat de redenering achter deze vertaling vergezocht is! Dat mag. Ons weerwoord is dan: ‘Vergezocht, maar wel gevonden!’ Wij kunnen dat zeggen omdat het ‘vergezochte’ er ook echt in zat, anders had men die betekenis immers nooit kunnen vinden. ‘Vergezocht’ is hier dus eigenlijk ook een compliment: ‘goed gezocht’.

De uiteindelijke boodschap van een goede spreuk of spreekwoord is tenslotte altijd zo helder dat nadere uitleg onnodig is. De ‘filosoof’ die als eerste heeft gezegd: “*De weald is neet raoznd emaaft*”, had dit waarschijnlijk ergens gelezen en zal zeker recht van spreken gehad hebben. Bovendien (of daardoor) hebben de meeste hoorders de boodschap van deze spreuk (h)erkend en ervaren als overtuigend. Zij zullen het de moeite waard gevonden deze woorden in vergelijkbare situaties te herhalen, waardoor die nu nog als spreekwoord in gebruik zijn in ons dialect, in het Gronings trouwens ook.

Ne goein boer nōmp de stront met nao huus

Een goede spreuk overstijgt ook vaak de waan van de dag en was niet alleen geldig in de tijd van ontstaan, vroeger dus, maar heeft vaak ook tegenwoordig nogbetekenis. We zien dat in een andere spreuk: *Ne goein boer nōmp de stront met nao huus*. Dit gezegde dunkt ons te stammen uit een tijd vóór de 20ste eeuw, toen de mest in de landbouw schaars was. Daarom gebruikte men op de akkers zelfs de inhoud van de eigen wc en dan begrijp je ook men, als men eens bij de burens op bezoek was, daar liever niet, naar de wc ging; een nuttig standpunt voor toen. Misschien dat de uitdrukking *met ’n löög gat hen drietn gaon* (niks te bieden hebben) ook met dat mesttekort te maken heeft.

Bij die laatste twee spreuken zou je je ook kunnen gaan afvragen hoe het zit met al die mestoverschotten, de stankoverlast voor de omgeving en de verstikking en de verzuring van de natuur. Hoe typeer je tegenwoordig een ‘goeie’ boer, en hoe ‘stront’? Deze spreuk weet daar ook raad mee, want zij adviseert indirect immers ook om de mest, die nu overlast geeft, bij het eigen huis te houden, m.a.w. een goede boer zorgt ervoor dat de omgeving geen (over)last van zijn mest heeft. Een wijze spreuk? Ook actueel, nu? Of gewoon ouderwets en achterhaald? U beslist.

’n Kleddeken Too

Tot zover de voorbeelden van spreuken. Wij hebben meer redenen voor onze aanvulling, die wij ‘*n Kleddeken Too*’ noemen. In het oude woordenboek staan namelijk veel woorden met slechts hier en daar een contextzin, veelal onvertaald. Wij missen daarin ook de uitdrukkingen, gezegden en spreuken die bij de woorden horen (vandaar dat we die spreukenverzamelingen van de oude filosofen noemden).

De huidige dialectgroep komt elke maand bijeen om te praten, te discussiëren, te bomen en anekdotes te vertellen; noem dat maar gerust ook filosoferen. De taal die we als dialectgroep bezigen, is het Lichtenvoordse dialect, met afwijkingen op zijn Harrevelds, Lievelds, Vragenders en Zieuwents en af en toe gaat het zelfs richting ‘*Harmspraot*’. Wij hebben zo in de loop der jaren vele spreuken (woorden, gezegdes, spreekwoorden, rijmpjes en uitdrukkingen) verzameld en besproken omdat we iets hebben met ons dialect en omdat we gecharmeerd zijn van dat taalgebruik en de vaak verrassende

betekenissen. Natuurlijk speelt ons plezier in filosoferen mee, hoewel je dat ook *gezellig praotn* zou mogen noemen, of in plat Nederlands ‘ouwehoeren’.

Omdat wij de uitkomsten van onze bijeenkomsten ook nuttig wilden maken, hebben we de verzamelde ‘spreuken’ en woorden bijeengebracht als aanvulling op ‘*n Kleddeken Achterhooks*, dat oude woordenboek van het Lichtenvoords, opdat ook wijsheid en levenservaring van dialectsprekende streekgenoten bewaard blijven. In de toekomst kunnen mensen die het dialect niet meer machtig zijn, deze aanvulling ongetwijfeld gebruiken als bron van informatie over het dialect.

Het oude ‘Kleddeken’

Een ander gebrek van het oude ‘*Kleddeken*’ is dat de artikelen bij de trefwoorden niet altijd duidelijk opgezet zijn. Zo ontbreekt soms de Nederlandse betekenis bij een woord in het dialect en ook mist er heel vaak een vertaling van contextzinnen. Verder hebben wij indertijd de zakelijke gegevens van de trefwoorden (woordsoort e.d.) niet genoemd. Verder ontbreken er veel idiomatische verbindingen, vaste uitdrukkingen en gezegden, in feite de hierboven genoemde ‘spreuken’. Bij de werkwoorden missen de vervoegingen en van de sterke werkwoorden de verleden tijd. Het is volgens ons nuttig om in woordenlijsten van dialecten ook uitzonderingen te melden en in welke constructies een bepaald woord gebruikt wordt. ‘*t Eibargs plat op de riege*’ vermeldt wel spreekwoorden en gezegdes. Zelfs de bron (vooral Odink) noemt men daar vaak, maar zover gaan wij niet. Onze nieuwe lijst zal niet volledig zijn en ongetwijfeld zitten er weer onduidelijkheden en inconsequenties in, zeker wat betreft de spelling, want over betekenissen en uitspraak kan men van mening verschillen.

Dat vervoeging van werkwoorden, vaste uitdrukkingen, gezegden en andere idiomatische verbindingen in het oude *Kleddeken* vergeten zijn, is jammer, want een dialect kan op meer punten van de standaardtaal afwijken dan alleen wat betreft de woordenschat. Veel woorden in dialecten bestaan namelijk ook in een of andere vorm in verwante talen en dialecten. Een dialect kan ook van de standaardtaal afwijken door eigen zinsconstructies, door andere woord- en zinsdeelvolgorden, typische betekenisaspecten door een ietwat ander klanksysteem enz. Tegenwoordig legt men daarom ook op geluidsbanden woorden, zinnen en langere teksten in dialecten en accenten vast.

Daar talen en dialecten steeds veranderen, zal het *Kleddeken* niet snel compleet zijn, ook niet met onze aanvulling en dat geldt ook voor de andere woordenboeken. De verschillen vullen elkaar ook aan. Hopelijk zijn ze nooit volledig, want dan is het dialect ‘dood’ en het woordenboek zijn doodskist.

Ons taal materiaal

Wij, de leden van de dialectgroep, zijn niet meer de jongsten. Deze lijst bevat dan ook vele woorden, uitdrukkingen en anekdotes die wij nog kennen uit onze jonge jaren, de jaren ‘40, ‘50 en ‘60. Het is dus mogelijk dat hetgeen wij aanvoeren, de tegenwoordige jeugd ouderwets in de oren klinkt. Bijna alle huidige jongeren in onze streek hebben het Nederlands als eerste taal geleerd, althans, dat hebben wij als ouders geprobeerd: ‘plat’ praten vermindert immers kansen! Het dialect dat sommigen van die volgende generatie op latere leeftijd toch weer zijn gaan spreken, is mede daardoor wel anders. Zo hoorden wij bijv. een typische verandering - we spreken liever niet van een fout - als *bleume* voor ‘bloemen’, want het meervoud van *blome* (bloem) is (was) toch echt *bloomm*! Ook hebben wij de indruk dat er in de taal van de Lichtenvoordse jeugd veel ABN is/wordt aangepast aan het dialect, vooral op ‘woordniveau’. Er worden bijvoorbeeld puur Nederlandse woorden letterlijk ‘vertaald’ naar het dialect. Ook hebben we i.p.v. *Lechnvoorde* zelfs al *Lichtnveurde* gehoord. Het blijkt verder dat in het taalgebruik van de huidige jeugd bepaalde dialectwoorden helemaal verdwenen zijn. ‘*Zetjen*’, ‘*hotjen*’ en ‘*hötjen*’ zijn bijvoorbeeld verdrongen door een quasi dialectwoord: ‘*tiedjen*’. Veel woorden en woordgroepen zoals *los*, *voor-tijd*, *na-tijd* en *blij-van*, die typisch zijn voor ons dialect, heeft de jeugd echter nog wel in haar ‘vertaalde’ Nederlands behouden. Dit geeft echter wel aan, dat het nodig is het huidige dialect, of wat er nog van over is, vast te leggen.

In de uitspraak echter blijven er wel degelijk forse afwijkingen t.o.v. het ABN bestaan zoals de ‘afgebeetn’ -n aan het eind van meervouden en werkwoorden: *loopm*, *fietsn*, *maakn*. De uitspraak van de -r aan het eind van woorden is misschien nog wel een duidelijker symptoom waaraan je een ABN-sprekende Graafschapper of Tukker kunt herkennen. Zo wordt ‘boer’ uitgesproken als *boeë*, ‘hoor’ als *hooa* en ‘beer’ als *beea*. Ook de uitspraak van de lange oo, aa en ee is echt anders dan de Hollandse oo, aa en ee. Ons oude dialect klinkt daardoor nog steeds na in het ABN van de Lichtenvoordse jeugd. Luister maar op de scholen in de gemeente.

Onze kritiek op de woordenboeken van het oude Staringinstituut is beslist niet bedoeld als ‘*ne kladde nao*’ (een trap na). Die kritiek is wel de aanleiding voor deze aanvulling. Die oude woordenboeken zijn namelijk, ondanks hun gebreken, heel nuttig voor de studie van de streek(taal)geschiedenis. We mogen blij zijn dat dialectliefhebbers - amateurs dus en dat zijn wij immers ook - proberen bij te dragen aan de studie van het plaatselijke dialect. Daar beroepswetenschappers het veelal laten afweten, zijn amateurs op het gebied van de streektalen onmisbaar. Dat komt o.a. door de onderwaardering van de taal van het platteland, een onuitroeibaar dedain dat vermoedelijk al bestaat sinds het ontstaan der steden. Daardoor ziet men in het Westen de provincies ook tegenwoordig nog als een soort aanhangsel (wingewesten?) van de Randstad; ons hele land wordt in de media dan ook vaak ongestraft Holland genoemd, terwijl diezelfde media politiek correct niet meer spreken van Peking, Bombay en Engeland, maar van Beijing, Mumbai en het Verenigd Koninkrijk! En waarom dan wel Parijs, Berlijn, Rome en niet Paris, Berlin en Roma? Ook lijkt het soms of de huidige wetenschappers vooral aandacht hebben voor taal en accent van stedelijke groepen en dat zij onderzoek naar plattelandsitems nutteloos vinden. Is dat ook een oorzaak van de populariteit van ‘Het Bureau’ van J.J. Voskuil? Zelfs de taalwetenschappen lijken besmet met ‘Randstadcentrisme’ en ‘Hollanditis’. De bezuinigingen op onderwijs en cultuur zullen de verwaarlozing van de dialecten door de wetenschap nog wel vergroten. Wij, de dialectgroep, proberen daarom, weliswaar op amateuristische wijze, bij te dragen aan de studie van de streektalen.

Maar, op minstens één (gevaarlijk) punt heeft het dialect iets vóór op het Nederlands. Nederlandse woorden en uitdrukkingen kunnen namelijk vaak zonder problemen in het dialect vertaald worden. Dat gebeurt dan ook geregeld. Omgekeerd gebeurt dat uiteraard niet of veel minder. ‘Vreemde ogen dwingen’ en ‘Er is geen pot zo scheef of er past een deksel op’ kun je best in het dialect zeggen: ‘*Vrömde oogn dwingt*’ en ‘*Der is gin pot zoo skeef of der past wal ne dekkel op*’, maar het blijven wel vertaalde Nederlandse uitdrukkingen en die noemen we niet in onze aanvulling van het *Kleddeken*. Soms blijkt echter dat uitdrukking in het dialect nét iets anders is als een Nederlandse uitdrukking. De Lichtenvoordse uitdrukking ‘*Hee hef gin kind of kuukn*’ luidt in het Nederlands: ‘Hij heeft kind noch **kraai**’. Dat is ook gevaarlijk voor het dialect, want binnen de kortste keren kan dat vernederlandst zijn tot ‘*Hee hef gin kind of kraeje*’.

Waarom deze inleiding in het Nederlands?

Hoe het ook zij, het ABN is tegenwoordig voor velen dé schrijftaal en belangrijkste spreektaal. Door deze realiteit komt het dialect steeds meer in de verdrukking. Desondanks en ook in weerwil van de stiefmoederlijke behandeling door de wetenschap zal het dialect nog wel even een belangrijke, vooral emotionele rol blijven spelen. Mochten de woordenlijsten van de dialecten ooit tot doodskist van die dialecten verworden, dan kan de toekomstige geïnteresseerde in het dialect die ‘doodskisten’ ook als schatkisten vol erfgoed beschouwen en benutten.

Hoewel wij geen wetenschappers zijn, hopen wij dat toekomstige niet-dialectsprekers onze lijst net als het oude ‘Kleddeken’ wel kunnen gebruiken als bron van informatie over het dialect van Lichtenvoorde en zijn kerkdorpen. Daarom is dit ‘Voorwoord’ maar alvast in het Nederlands geschreven (Engels lijkt ons nog een brug te vroeg). Wij hopen U dan ook met dit Nederlands van dienst te zijn en U met het dialect in deze aanvullende lijst ook in de toekomst te dienen.

Uit Harreveld: Henk Krabbenborg (+), Herman Wiegers, Frank Domhof;
Uit Lichtenvoorde: Frans Bonnes (+), Clemens Gebbink-Pasman, Joop van de Mosselaar,
Marietje Vos-Keunn-Lueb;
Uit Lievelede: Nic Adema, André Klein Avink-Blommers, Frans Arink-Stolteboer,
Harrie te Walvaart-Wittens;
Uit Vragender: Frans Lageschaar (Bakkertjen), Bennie Schilderink-Haemink; Clemens Gebbink
Uit Zieuwent: Anton Hulshof-Woltas.

Omdat dit ‘*Kleddeken too*’ bedoeld is als een aanvulling op het woordenboek van het Lichtenvoords, daarom nemen wij geen woorden op waaraan we (wat betreft betekenis, uitdrukkingen, idioom, vervoegingen e.d.) helemaal niets nieuws toe te voegen hebben. Veel woorden die in het *Kleddeken* staan, zijn dus niet opgenomen. Bij woorden die u wel in ‘*t Kleddeken Achterhooks*’ kunt vinden, staat in onze nieuwe lijst een sterretje (*). Als u in ‘*t Kleddeken zo*’ n gemerkt woord wilt opzoeken, houd er dan rekening mee dat de spelling soms anders is. De *eu* kan daar bijvoorbeeld als *ö* gespeld zijn en er zijn meer verschillen. Dat is ook zo in de Winterswijkse, Eibergse en Grolse woordenboeken. Als u deze drie woordenlijsten kunt raadplegen, zult u er veel verrassende overeenkomsten, verschillen en zelfs ook aanvullingen in aantreffen. We vinden deze woordenboeken alle van groot belang, omdat ze elkaar aanvullen. Bent u geïnteresseerd in ons dialect en kunt u deze boeken nog tweedehands kopen, doe dat dan beslist! Ze zijn nog wel eens te krijgen.

1. De hoofdwoorden

De hoofdwoorden van de artikeltjes in deze lijst staan alfabetisch en **vetgedrukt**. Achter het hoofdwoord geven we aan wat voor soort woord het betreft. Na een dubbele punt (:) komt de betekenis van het voorgaande en na een puntkomma (;) een nieuw onderwerpje binnen het artikel. Alleen de woorden en zinnen in dialect zijn *gecursiveerd*. Tussen gewone haakjes (...) worden korte bijzonderheden gegeven. Tussen vierkante haken [...] staat tekst met meer informatie, zoals verklaringen van plaats- en veldnamen, maar ook typerende anekdotes; zoals zinsbouw, woordkeus en omgangsvormen typerend kunnen zijn voor een taal. Zo kan ook de bouw van een mop, anekdote of verhaal iets zeggen over de hantering van een taal of dialect.

2. Vetgedrukte Romeinse cijfers

Op de vette Romeinse cijfers **I, II, III** etc. binnen een artikel volg een ander woordsoort.

Vb. **maor*** **I** tegenstellend voegw: maar; *hee is klein, maor tao*: hij is klein, maar taai; **II** bw: slechts; *zee hef maor ene wekke vakansie*: ze heeft slechts een week vakantie; **III** (ook *maore*) v ~s, *möörken*: vrouwelijk konijn, voedster; [Met ‘*de moare*’ werd ook wel de moeder des huizes bedoeld.]

3. Vetgedrukte cijfers

Op de vetgedrukte cijfers: **1, 2, 3** etc. volgen verschillende betekenissen van het woord.

Vb. **armoed*** m: **1** armoede; ‘*t is armoed daor*: er is daar armoede; **2** de weinige bezittingen; *weggeevn van zienn armoed*: van zijn karige bezit nog iets weggeven; **3** verdriet (ook medelijden); ‘*t is armoed daor*: er is daar verdriet; *armoed met ene hebm*: verdriet (medelijden) hebben om (met) iemand

4. Is het hoofdwoord een **zelfstandig naamwoord**, dan staat er **m, v** of **o** (mannelijk, vrouwelijk, onzijdig) achter. Daarachter volgen (als die bestaan) het meervoud en de verkleinvorm, daarna komen uitdrukkingen en samenstellingen en (tussen haakjes) bijzonderheden.

Vb. **kaste*** v *kastn, käsken (käsjen)*: **1** kast; *vrömdn in ‘t hoes; holt de kastn dichte*; niet met alles te koop lopen; **2** iets groots; *ne kaste van ‘n hoes*: een heel groot huis; **3** gevangenis; *dén hef in de kaste ezettene*: die heeft in de gevangenis gezeten; (Liev, Lich, Vrag) *eksterkaste*: eksternest (dat is altijd een heel groot nest)

opm.: is het zelfstandig naamwoord een verkleinvorm, dan is het altijd onzijdig. Het meervoud wordt van verkleinvormen vaak niet gegeven. Dat is altijd met een –s de eind –n verdwijnt dan: *gäätjen* → *gäätjes*, *döpken* → *döpkes*, *fietsken* → *fietskes*

5. Is het hoofdwoord een **bijvoeglijk naamwoord**, dan staat er **bv** achter en dan de vergrotende en de overtreffende trap (als die bestaan). Dan volgen eventueel andere combinaties. Vaak kan een bv ook een **bijwoord** (bw) zijn. Dan staat er **bv/bw**.

Vb. **dreuge** bv/bw ~r, *dreugste*: **1** droog; *zoo dreuge as Sinterklaos zien gat*: zeer droog; **2** droog (leeg) *dreuge staon*, geen melk (of water) gevend: *de pompe (de koo) steet dreuge*: de pomp (de koe) staat droog; *van ‘t geevn steet de sikke (de beste koo) dreuge*: het kan niet van één

kant komen; *dreugedraod* (veelal een vertaling van het Nederlands: *waslie:ne*): waslijn;
dreuge woste: droge metworst

6. Is het hoofdwoord een gewoon zwak **werkwoord**, dan staat er **ww** achter; is het een sterk werkwoord, dan staat er **sterk ww**. Daarachter volgen dan de vervoegingen in de tegenwoordige en verleden tijd met *ik*, (*i-j*, *hee*) en *wi-j*. Zijn er afwijkingen bij de vormen bij *i-j* en *hee* (*zee*, 't) dan wordt dat ook genoemd. Daarna volgen uitdrukkingen, bijzonderheden en als laatste eventuele andere woorden die ervan afgeleid zijn, meestal met *ge-* ervoor (*dat gedramte*), of *-i-je* erachter (*dee drammeri-je*). Deze twee typen afleidingen (vrijwel alleen van niet-samengestelde werkwoorden) hebben meestal een negatieve (bij)betekenis: vaak spreekt er irritatie uit.

Vb. **gaapm** ww; *ik gaap(e)*, *i-j gaapt* (*gaap i-j*), *hee gaapt*, *wij gaapt* (*gaap wi-j*), *ik gaapm*, *ik heb egaapt*: **1** geeuwen; **2** (de mond) opensperren, gapen; *de kost veur 't gaapm hebm*: niets hoeven te doen (alleen de mond opensperren) voor de kost; **3** nieuwsgierig kijken, gluren, staren; (zie ook *gloepm*); znw: *dat gegaapte*, dat gegluur, dat gestaar

7. Van **andere woordsoorten** staat het woordsoort afgekort achter het vetgedrukte hoofdwoord (zie **III** lijst van afkortingen). Als een woord in het gebruik kan veranderen, zoals een telwoord, dan wordt dat in het artikel genoemd.

Vb. **veer(e)*** **I** telw: vier; *veer beeste*: vier koeien; **II** *veern*, *viertjen*: zelfst gebr telw: vier; *daor loopt der vere*: daar lopen er vier; *zee krig ne vere veur dat proefwark*: ze krijgt een vier voor dat proefwerk; *klaover/vére*: klavervier; *veertie:n(e)*: veertien; 'n *verel*: een vierde deel van iets; *veer/sprong*: kruising; (zie ook *vere*) (zie ook *verel* o: kwart)

8. **Uitdrukkingen, spreekwoorden, gezegdes, idiomatische bijzonderheden e.d.** worden na de betekenis van het trefwoord genoemd en vertaald (soms letterlijk met een uitleg over de bedoeling). Sommige uitdrukkingen worden bij andere trefwoorden ook genoemd. Zo wordt de uitdrukking *grös in de weide as haor op 'n hond* (er staat veel gras in de wei) vermeld bij de hoofdwoorden: *grös*, *haor*, *hond en weide*. Dat lijkt een beetje veel van het goede, maar het leek ons nuttig, omdat de lezer zo de meeste kans heeft de uitdrukking tegen te komen. Deze lijst wil immers informatie geven over het dialect.

II VERKLARING VAN GEBRUIKTE TEKENS

- * achter een trefwoord: dit woord staat ook in het 'oude Kleddeken'
- ~ staat in de plaats van het trefwoord (of een deel daarvan)
- (?) in de omschrijving betekent dat we het niet zeker weten
- (...) haakjes met een cursief woord ertussen, direct achter het hoofdwoord, noemt een verouderde, uitspraakmogelijkheid
- (ook..) haakjes met ook + cursief woord na het hoofdwoord is een andere mogelijkheid
- / midden in een trefwoord betekent dat het woord een samenstelling is; / geeft in een citaat uit een lied of gedicht ook het eind van een versregel aan
- [...] Tussen vierkante haken staat extra informatie

III AFKORTINGEN (naast de gebruikelijke afkorting):

- aanw = aanwijzend
- bv = bijvoeglijk naamwoord
- bw = bijwoord

bv/bw	= bijvoeglijk naamwoord en bijwoord
ev	= enkelvoud
Harv	= Harrevelds
hulpww	= hulpwerkwoord
inf	= infinitief (het hele werkwoord)
Lich	= Lichtenvoords
lidw	= lidwoord
Liev	= Lievelds
lv	= lijdend voorwerp
m	= mannelijk
m/o	= mannelijk of onzijdig
mv	= meervoud
naamv	= naamval
o	= onzijdig
onb	= onbepaald
ond	= onderwerp
pv	= persoonsvorm
syn	= synoniem
telw	= telwoord
tussenw	= tussenwerpsel
v	= vrouwelijk
vnw	= voornaamwoord
Vrag	= Vragenders
vz	= voorzetsel
wederk ww	= wederkerend ww
ww	= werkwoord
zelfst gebr	= zelfstandig gebruikt
Zieu	= Zieuwents
znw	= zelfstandig naamwoord

IV UITSpraakTEKENS

- Soms in een werkwoordsvorm i.v.m. de leesbaarheid van het volt. deelw (*an-ekeerd*)
- ‘ Tussen woorden ontbreken soms klanken (*kö’j = kön i-j; a’j = as i-j; a’w = as wi-j, wi’j = wil i-j*)
- : In een woord na een klinker betekent dat die klinker lang is (*bie:le, fenuu:ze*)
- á een accent op klinker in het trefwoord betekent dat op die lettergreep de klemtoon ligt

V OVER DE SPELLING IN DEZE LIJST

Zoals er voor het Nederlands een standaardspelling is, zo hanteert het ECAL voor het ‘Achterhoeks’ en het Liemers de WALDspelling. Wij hebben ernaar gestreefd om in deze nieuwe woordenlijst die WALD-spelling ook te gebruiken. Ons dialect is hoofdzakelijk spreektaal en die verandert heel snel. Daarom lijkt het ons wel belangrijk om ook de huidige uitspraak goed vast te leggen, niet om de verandering tegen te gaan, maar voor toekomstige taalonderzoekers. In het oude *Kleddeken* en in de Grolse en Eibergse woordenboeken merkte men ook al dat de WALDspelling een probleem is. Soms vond men die spelling i.v.m. de uitspraak zo onbevredigend, dat men vele malen apart achter het trefwoord vermeldt hoe het woord klinkt. Als dat zo vaak nodig is, dan ontbreekt er echt iets aan de spelling; hiervan twee voorbeelden uit het Lichtenvoordse woordenboek.

1. ‘ANRAODEN - [*uutspr.: anraonn*]...’;

2. ‘KORTS – 1) onlangs. ‘*Heb i-j ‘m kots nog ezene?*’. 2) binnenkort. ‘*Ik kom kots wal.*’

Hier is de vorm van het Nederlandse woord te veel de norm voor het woord in het dialect geworden! Zie daarvoor iets verderop ook 6. (EN of N of M (maar géén NG).

Gebruikers van onze nieuwe lijst zullen hierin natuurlijk ook wel inconsequenties en fouten w.b. de spelling vinden; voor het dialect hebben we immers geen ‘Groen Boekje’. Over welke spelling de uitspraak het dichtst benadert, kan men bovendien van mening verschillen. Omdat de uitspraak toch

belangrijk is, proberen we zo te spellen, dat die uitspraak bij hardop voorlezen zo min mogelijk problemen geeft. Bij de werkwoorden hanteren we de kofschip-regel en voor de punten, komma's, hoofdletters e.d. volgen we het 'Groene boekje'.

Hier volgen opmerkingen t.a.v. een aantal letters, klanken en de klemtoon van woorden.

1. DE KLEMTOON

Het systeem van klemtonen is in het dialect goeddeels gelijk aan het Nederlands en het Duits. De **hoofdklemtoon** van een woord ligt dus op de eerste lettergreep (*áchter, áppel* enz). De **voorvoegsels** *ge-*, *ve-*, *be-* (enz.) krijgen net als in het Nederlands geen klemtoon (*gebónt, gedóte, vespöln, bedriétn*). **Voorzetsels** die vóór een bestaand woord geplakt zijn, krijgen wel de nadruk (*áppraotn, ánskrie:vn, bi-jvaegn, déúrloopm úmmekiekn* etc.). Bij langere samenstellingen kan er achterin het woord ook een klemtoon bij komen (*áchterwéérds, ádverstómp* enz). De **uitzonderingen** en woorden waarover de lezer kan twijfelen, geven we aan met een accent in het hoofdwoord: *kabánus, Brevóórt, Lévelde, Lechtinvóórde*. We gebruiken zo min mogelijk accenttekens, wel bij het aanw vnw m *dén*.

2. LANGE KLINKERS: AA, OO, UU, EE en AE

Wanneer de *aa*, *ee*, *oo* en *uu* de laatste klank van een woord zijn, dan schrijven we die klanken ook zo: *vaa* (vader), *hee* (hij), *too* (toe of toen), *stroo* (stro), *huu* (stop).

Soms is de korte è lang, maar dan schrijven we niet èè (*lèèvn, nèèvn*), maar volgens de WALDspelling *ae* (*laevn, naevn*). Alleen het woord *nèè* (nee) en *Èèsele* (Eefsele) spellen we niet als *nae* en *Aesele* vanwege het woordbeeld. Is de *ae* kort (zoals in *veget*), dan schrijven we gewoon *e*: *gat* (kont) → *getjen* (kontje); maar: *gat* (gat) → *gäätjen* (gaatje).

3. Ä (ÄÄ)

Als het waarschijnlijk is dat de è-klank of de ae-klank ontstaan zijn door de umlaut van de *a* of *aa*, dan schrijven we die umlaut ook: *gat* → *gääte*, *hane* → *häántjen*, *plakke* → *pläksken*, dus ook *kladde* → *kläddeken*. Als we het hebben over het oude woordenboek 'n *Kleddeken Achterhooks*, dan citeren we de naam uiteraard met een *e*.

4. LANGE KLINKERS: AO, niet OA

Zeer controversieel is de lettercombinatie **ao**. Die stelt de klank òò voor, dus een lange *oh*. Wij vermoeden dat de meeste dialectsprekers *oa* schrijven, maar de WALDspelling besloot voor *ao*, terwijl andere spellingssystemen (Twents en Gronings, maar ook het Engels!) *oa* aanhouden! Daarom schrijft men nog steeds vaak *oa*.

Zo hing er begin 2018 een affiche in de Rapenburgsestraat met de tekst: 'PROAT STROAT'. Was dat wel goed gespeld? Jawel, want ieder mag schrijven en spellen zoals hij of zij wil. Het is alleen niet volgens de WALD-spelling. Afgezien van het feit dat *stroat* natuurlijk *stroate* is, zouden wij het liever met *ao* gespeld hebben: *PRAOTSTRAOTE*. Kortom, dit was een ondoordacht, slordig affiche: het dialect verdient o.i. meer respect en aandacht. Wij proberen ons aan de combi *ao* te houden.

In woorden als *haor* (haar), *jaor* (jaar), *maor* (maar), *daor* (daar) en *waor* (waar), horen wij *ao* (en nauwelijks *oo*). Daarom spellen we die woorden ook met *ao*. De waldspelling schrijft daar *oo*. Alleen het woord(deel) *-woord-*, en plaatsnamen als *Lichtenvoorde* schrijven wij voor de kerkenbaarheid ook met *oo*.

5. Ö(ÖÖ) of EU; EU of ÄÖ; U of Ö

Het is soms moeilijk te bepalen hoe de eu-klank en de u-klank geschreven moeten worden. De *öö* klinkt anders dan de *eu*: *öö* en *ö* als de eu in *freule* en de *eu* als eu in *reus*. Als er een -r na de *eu* of *öö* komt is het soms moeilijk te bepalen: *hook* → *heuke*, *praot* → *präötjen*. Vaak is daar twijfel over mogelijk.

6. EN of N of M (maar géén NG)

Het oude *Kleddeken* schrijft bij de werkwoorden en meervouden meestal *-en* op het eind: *kopen*, *neumen*, *blomen*, *grienen*, *stönnen*. De uitspraak van die woorden is echter heel anders: *koopm*, *neumm*, *bloomm*, *grie:nn*, *stönn*. Deze zgn. ‘afgebeten’ *-n* is bovendien een zeer opvallend kenmerk van de Graafschapse uitspraak, daarom schrijven wij die *-n* ook zo. Het hele werkwoord en het meervoud eindigen dus niet op *-en*, maar op *-n*, *-m*, of *-ng*. Bij woorden als *striekn*, *denkn* en *dankn*, kán de *-n* op het eind ook uitgesproken worden als *-ng*, dus *striekng*, *denkng* en *dankng*, maar hier schrijven we de laatste *-g* niet, omdat de uitspraak ook gewoon *-n* kan zijn. Ook *-ng* wordt lang aangehouden als er een *-n* na komt: *brengn*, *velengn*. We schrijven echter geen dubbele *-ng*. Als er *-nn* (of *-mm*) aan het eind van een woord staat, wordt die eindklank lang aangehouden: *kenn*, *gönn*, *streumm*, *neumm*. In de uitspraak is het een extra lettergreep. Na een *-b*, *-m* *-p* wordt de eind-*n* uitgesproken als een *-m*: *hebm*, *neumm*, *loopm*. Die *-m* schrijven we wel.

7. I-J, IE en IE: (UU en UU:)

De klankcombinatie *i* en *j* (*i-j*) komt veel voor: *i-j*, *wi-j*, *bli-j*, *leefhebberij-je*, *kaekelderij-je* enz. Eigenlijk is het een soort tweeklank zoals *ui* en *ou*.

Er zijn twee *ie*-klanken: een korte en een lange. De korte *ie* wordt gewoon als *ie* geschreven en staat vóór een stemloze medeklinker: *liepm*, *liek*, *lief*. De lange wordt als *ie:* geschreven en staat vóór een stemhebbende medeklinker: *bie:le*, *pie:ne*, *rie:ve*, *lie:ve*. Het ww *pie:pm* is een uitzondering op de regel.

Is het enkelvoud kort (*lief*, *wief*), dan kán het meervoud lang zijn (*lie:ve*, *wie:ve*), met *uu:* *fenuus* → *fenuu:ze*, *moes* → *muu:ze*, *kruus* → *kruu:ze*. Er kan verschil in betekenis zijn tussen een lange en een korte klinker, *toete* (zak); *toe:te* (toeter). als het onzeker is of de klank lang of kort is, maken we een keuze.

8. De R is een bijzondere klank.

De klank *r* gedraagt zich in veel talen erg vreemd; denk maar eens aan Engelse *-r*, de Gooise *kak-r* en de moeite die Chinezen met de *r* hebben. Het hangt vaak van de persoon af of de *r* rollend of brouwend uitgesproken wordt. Meestal is het een rollende *-r*. In het Graafschaps hangt de uitspraak van de *-r* af ook van de plaats die hij in het woord heeft. Bovendien beïnvloedt de *-r* ook de klinker die er direct voor staat. Ook dat zien wij als een kenmerk van de Graafschapse uitspraak.

A. Staat de *r* Aan het **begin van woorden** (en aan het begin van een lettergreep binnen een woord), dan klinkt de *r*- altijd als een gewone rollende (of brouwende) *r*- (*rie:ge*, *rimmetiek*, *kwakerij-je*). Hier is de uitspraak geen probleem of afwijkend.

B. Aan het **eind van woorden** daarentegen wordt de *-r* een soort *e* (uh), *a* of hij verdwijnt helemaal (na *aa*): *boer* → *boeë*, *beer* → *beea*, *raar* → *raa*. Ook **na een klinker** in het woord kan de *r* anders gaan klinken of geheel verdwijnen: *Reurle* → *Reua'le*, *keerl* → *keea'l*, *kort* → *kot*.

C. **Binnen een woord** verdwijnt de *-r* soms helemaal. Dan zetten we op de plaats van die *-r* niks (*kot*, *kots*, *vevaeln*). We schrijven een apostrof (*bewaa'n*, *afsmee'n*) als de *-r* in een andere vorm van het woord wel uitgesproken wordt (vooral in ww): *bewaa'n*, *ik beware ...*, *afsmee'n*, *ik smere af ...*. Het Nederlandse **voorvoegsel** *ver-* (verlegen, vermaken, vergeetachtig enz.) heeft in het dialect geen *-r*, en is dus: *ve-*. We schrijven het dus altijd zonder *r*: *vebeelding* *vevaeln*, *vemaakn*, *vegéts* enz.

D. Als de *-r* **binnen een woord** duidelijk wordt uitgesproken als *a*, dan schrijven we (i.v.m. de uitspraak) die *a* en daarna soms een apostrof ('). De apostrof komt alleen als de *-r* na een klinker in werkwoorden staat: *keea'n* (*ik kere*), *bleea'n* (*ik blere*). Is het geen werkwoord dan schrijven we *a*: *Reuale*, *weeald*, *keaal peead*, (resp.: *vegen*, *Ruurlo*, *wereld*, *kerel*, *paard*).

E. Is de *-r* **de laatste klank** van een woord en staat hij meteen na een *aa* (lange *aa*), dan wordt de *r* helemaal niet uitgesproken: *raar* → *raa*. We schrijven de *-r* daar dan ook niet, maar wél de lange *aa*.

F. Staat de *r* **aan het eind van een woord** na een andere klinker dan de *aa*, dan klinkt de *-r* als *uh*, of *a* en dan schrijven we i.v.m. het woordbeeld (concessie aan het Nederlands!) de *-r* wel (*ander*, *aover*, *deur*, *boer*, *maor*, *daor*) ook in woorden die met die woorden zijn samengesteld of ervan afgeleid (*deurpot*, *boerderij-je*) en verder nog enkele plaatsnamen zoals *Brevóórt*, *Lechtnvóórde*, *Vordn*, maar ook *woord(nbook)* en *aor* (oor). De lezer moet zich tijdens het (voor)lezen dan wel realiseren dat die *-r* als (kleurloze) *uh*-klank of *a*-klank wordt uitgesproken. Deze toonloze *-r* aan het

eind van woorden is net als de ‘afgebeten’ -n juist een typisch kenmerk van de uitspraak van het Lichtenvoords.

10. ACHTERVOEGSELS -AT en -AS

In de achtervoegsels *-erd* en *-ers* (vooral namen) verandert de *-er* in een *a*. We horen dit nog wel in de taal van Zieuwent, Lievelede en Beltrum. De achtervoegsels *-erd* en *-ers* klinken daar als *-at* en *-as* (*ieversken* → *ievasken*, *gofkert* → *gofkat*, *Dijkert* → *Diekat*, *Wolters* → *Woltas*). We schrijven niet *-at* en *-as*, maar *-ert* en *-ers*, omdat die uitspraak nu zelden meer voorkomt. Soms schrijven we wel *-as* en *-at*: *börgas* en (scheld)namen zoals : *Woltas*, *gapat* en *kwakat*.

11. SCH of SK; CH of G; S of Z; F of V

Waar in het Nederlands **sch** staat, wordt in het dialect vrijwel altijd *sk* gezegd en niet *sch*: dus geen *schik*, *scheuan* en *schrie:vn*, maar *skik*, *skeuan* en *skrie:vn*. Het woordenboek van het Grols had daar ook al problemen mee! Er is o.i. dus geen reden om die *k* niet te schrijven! Hier wijken wij dus bewust weer af van de WALDspelling.

De **ch** is soms moeilijk: *lachn* of *lagn*? *Ch* klinkt anders dan *g*. Je hoort dat bij *pochn* en *pogn*. Bovendien zorgt dat uitspraakverschil voor betekenisverschil tussen die woorden: ‘opscheppen’ en ‘biggen’. Daarom schrijven we de *ch* en de *g* zoals in het ABN.

Soms is het onduidelijk of aan het begin van een woord *s* of *z* moet staan (*sok* of *zok*); voor *f* en *v* geldt hetzelfde (*fittern* of *vittern*; *freg* of *vreg*). We maken dan een keuze.

12. L

De spelling van de **L** is in het Lichtenvoords probleemloos. De uitspraak van die klank is zoals in het Nederlands. In Aalten daarentegen wordt de **L** op de Duitse manier uitgesproken. Dat hoor je meteen als je een Aaltenaar vraagt waar hij vandaan komt.